

Erdelanî Di Çavkaniyên Bakurî de Erdelans in Northern Sources

Selim Temo ERGÛL*

PUXTE:

Mîrektiya Erdelanê -serbixwe, xweser an nîv-xweser- nêzîkî 700 salan hebûna xwe domandiye ku ev yek di dîroka Kurdan de diyardeyê gelek girîng e. Digel vê yekê, demeke dirêj, Erdelanî ji aliyê Bakuriyan ve nedihatîn nasîn. Di kovar û rojnameyên pêşîn ên Kurdên Bakurî de çend agahî hene. Lê piştî Komara Tirkiyeyê hate avakirin tevî Kurdî, pirtûkên di heqê Kurdan de jî ji aliyê serdestan ve hatin qedexekirin. Bi salên 70yî re, weşanxaneyên Kurdan hatin avakirin û pirtûkên di heqê Kurdan de hatin çapkirin. Gava mirov li vê prosesê dinihêre, tê dîtin ku helwesta yekemîn, wergera *Şerefnameyê* bo Tirkî ye (1971). Ber bi dawiya salên 70yî ve, çend pirtûkên Kurdologên biyanî hatin weşandin ku di heqê Erdelanê de agahiyên kurt didan. Lê piştî salên 90î, siyaseta kurdewar li Bakur xurt bû, dezgehên çandî û weşanxaneyên bihêz hatin avakirin û ronakbîrên Kurd ên li diyasporayê berhemên sereke wergerandin ser Kurdî an Tirkî. Bi vî awayî agahiyên di heqê Erdelaniyan de zêde bûn.

Emê di vê gotarê de li ser agahiyên navborî rawestin, cudatîyên wan destnîşan û berawird bikin û Erdelannasiya Bakurî derpêş bikin. Emê li ser çavkaniyên Kurdî û Tirkî rawestin bê çawa û çiqas behsa Erdelaniyan kirine.

* Dr., Zanîngeha Mardin
Artukluyê, Fakulteya
Edebiyatê,
Beşa Ziman û Edebiyata
Tirkî, Mêrdîn, Turkiye
Asst. Prof., Mardin Artuklu
University, Faculty of
Literature,
Department of Turkish
Language and Literature,
Mardin, Turkey
selimtemo@gmail.com

Bêjeyên Sereke: Kurd, Kurdolojî, Erdelan, Bakur, dîrok.

ABSTRACT:

As a significant fact in Kurdish history, The Erdelan Beylic continued its existence through seven hundred years sometimes independently, sometimes aotonomously, and semi-autonomously. However, Erdelan has never come to be known

among Northern Kurds for a long time. Informations about Erdelan Beylic are very limited in early periodicals and newspapers published by Northerners, but after the foundation of Turkish Republic, parallel to the books in Kurdish language, the ones about Kurds were also forbidden. For this reason, Erdelan science, like other areas of Kurdology, could not become prevalent. In 1970's, Kurds began founding publishing houses and publishing books about themselves. The translation of *Şerefname* (1971) seems to be the first attempt in this period. In late 1970's, books of foreigner Kurdologs including limited informations about Erdelans were published. After 1990's, parallel to the rise of Kurdish policy in North, strong cultural institutions and publishing houses were begun to be founded in this period. Along the same line, Kurdish intellectuals in diaspora have translated the basic texts about Kurds to both Kurdish and Turkish. This made the informations about Erdelans increase. In this article, Northern Erdelan science is going to be presented and contrasted within the scope of informations mentioned above. We are going to try to disclose how Erdelans are reflected in Turkish sources.

Keywords: Kurd, Kurdology, Erdelan, North, history.

1. DESTPÊK

Akademî yan “akademîzm”, bixwe warekî problematîk e. Mirov dikare bibêje ku ji hêla akademiye ve danasîn, di hundirê xwe de desthilatdariyê dihewîne. Karê oryantalistan ku bi belavbûna (emperyalism) Rojavayê ve girêdayî ye û hem sedem hem jî encama vê belavbûnê ye, demeke dirêj e ku dora xwe, yanê cîhana duyemîn û sêyemîn her dinasîne, şîrove dike û li hev rast dike. Weke ku Edward W. Said di berhema xwe ya bi navê *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları* de destnîşan kiriye, danasîna oryantalistan kêr zêde li ser zêna serdestiyê hatiye avakirin (Said, 1999). Lê Said di vê pirtûka xwe de, bi hevokekê be jî qala Kurd û Kurdologan nake û mirov dikare bibêje ku oryantaliştî meke periferîk nîşan dide. Ji ber vê yekê mirov dikare bibêje ku Kurdoloji di nav Oryantalîzmê de di kategoriyêke nizm de ye.

Weke Mehrdad Izady jî destnîşan kiriye, Kurdologên cîhanê, Kurd weke civakeke pagan û niv-hov dîtine û pêşkêş kirine. Tezên akademîk ên Kurdolojiyê, bi piranî li ser sedsalên 19. û 20. hûr dibin ku mijarên wan her siyaseta, neteweperestî, ol an jî folklor in (Izady, 2004: 56, 60-61). Ji ber vê yekê jî nû ve terîfkirina qada Kurdolojiyê, ji aliyê zanistî ve peywireke girîng e. Divê Kurdoloji jî vê çarçoveya sînorkirî derkeve û berê xwe bide mijarên nû. Ji ber ku gava mirov li kûrahiya dîrokê dinihêre, tê dîtîn ku giraniyê Kurdan heye. Di vê behsê de Erdelanî, dikarin bibin mînakeke nû. Erdelaniyan, nêzîkî 700 salan jiyana xwe domandin û ji wêjeyê heya avahîsaziyê, ji ziman heya dîplomasiyê li pey xwe mîrateyêke mezin hiştin.

Ji ber sedemên diyar û nediyar, Erdelanî demeke dirêj jî bo Kurdên Bakur xerîb bûn. Her çiqas hin agahî hebûn jî, bi demê re wenda bûn û ketin nav tarîtiya dîrokê.

Di vê gotarê de em dixwazin li ser şopa Erdelannasiyê herin ka di metnên Bakurî de der barê wê de çi hebûne? Erdelannasî ji kîjan qonaxan derbas kiriye? Em dixwazin bi van sê xalan li ser dîroka Erdelannasiya Bakur rawestin: “1. Erdelannasî di Serdema Osmaniyan de”, “2. Erdelannasî di Serdema Komara Tirkîyê de (1923-1990)” û “3. Bilindbûna Erdelannasiyê li Bakur”.

2. ERDELANNASÎ DI SERDEMA OSMANIYAN DE

Di serdema serdestiya Osmaniyan de metnên sereke ku behsa Erdelaniyan kirine *Şerefnameya Şerefyanê Bedlîsî û Seyahetnameya Ewliya Çelebî* ne. Digel vê yekê emê bandora van her du metnan di dema nûjen de jî bibînin. Ji ber ku agahiyên me nînin ka Kurdan her du metnê çiqas û çawa xwendine. Dîsa emê her du metnan ji hevdu cuda bikin ku yek metna Osmaniyan û yek (her çiqas bi Farisî hatibe nivîsîn jî) ya Kurdan e. Ber bi hilweşîna Osmaniyan ve rewşenbîrên Kurdan dest bi weşandina rojname û kovaran dikin ku di wan weşanan de hin agahiyên di heqê Erdelaniyan de jî çiyê xwe girtine. Ji ber vê yekê, emê vê binbeşê bikin du binenavan: “1a. Erdelanî di *Seyahetnameya Çelebî* de”, “1b. Keşîfkirina Erdelaniyan ji Aliyê Kurdan ve.”

2.1. Erdelanî di *Seyahetnameya Çelebî* de

Gava em di metnên Osmanî de li şopa Erdelaniyan digerin, *Seyahetnameya Ewliya Çelebî* bal dikişîne. Di cildê çarem de, cara pêşî behsa Erdelaniyan tê kirin. Li vir, Çelebî, behsa Melîk Sancar dike ku dibêje Melîk Sancar, Îran, Tûran, Erdelan (Ardalân), Soran, Quds, Şam û Yewnan wergirt û bû “cîhangîr” (Ewliya Çelebî, IV, 2000: 46).

Çelebî, cara duduyan, di behsa zimanê Kurdî û zaraveyên wê de navê Erdelan bi kar tîne. Li gorî Çelebî, ku ji Meqdîsî girtiye, piştî Tofana Nûhî, Melîk Kürdim bi salan li Kurdistanê digere, paşî diçe Meyafarqînê û li wir zimanekî çêdike ku “ne Ibrî ye, ne Erebi ye û ne Farisî ye û ne zimanê Derî ye û zimanê Pehlewî ye ku jê re niha ‘lisân-ı Kürdim’ dibêjin.” Çelebî di eynî çiyê de dibêje ku Kurdistan her “daxistan û sengîstan” e û şazdeh “ziman”ên Kurdî hene. Ji ber cudatiya peyv û taybetmendiyên zaravayî, Kurd ancax bi alîkariya wergêran ji hevdu fehm dikin. Çelebî zaravayê Erdelanî jî weke zimanek ji zimanên Kurdî dihejmêre: “Zimanê Zaza û zimanê Lulu û zimanê Celve-yî Hakkarî û zimanê Avnikî û zimanê Mahmûdî û zimanê Şirvanî û Cizrî û Pisanî û Sincarî û Harîrî û Ardalani û Soranî û Haltî û Celvanî û Îmâdî û zimanê Rujikî hene (IV, 2000: 55).” Li çiyekî bi taybetî behsa zaravayê Erdelanî dike û wiha dibêje: “Û zimanê Erdelanî, her çiqas fesîh dixuye jî texfîfa peyvan zêde ye. Wek mînak, ji devla ku bêjin ‘ab bidih’, texfîfê kelam dikin û dibêjin ‘av beh’. Bi sedan, bi hezaran mînakên wiha hene ku taybetmendiyên zaraveyê ne, lê wextê me tune ye ku em hemûyan binivîsin (IV, 2000: 308).”

Gava Çelebî behsa zanîn û ilmê Kurdan dike, dibêje li Kurdistanê gelek mizgeft

û medrese hene û “ulemayên Kurdên Soran, Erdelan û Bedlîsê bi nav û deng in (IV, 2000: 63).” Seyr e ku Çelebî hema bêje her car navê Herîr û Erdelanê bi hev re bi kar tîne: “Ji wilayetên Herîr û Erdelan”, “ji çiyayên Herîr, ji palên Erdelan”, “Kurdên Herîr û Erdelanê”, “çiyayên Herîr û çiyayên Erdelan (IV, 2000: 165, 171, 185, 303).” Çelebî, di seyahatnameya xwe de serenavek weke “Evsâf-1 vilâyet-i Ardalan-1 dâr-1 bahâdirân” nivîsiye, lê vala hiştiye (IV, 2000: 295). Dibe ku di nusxeyên neçapbûyî de binê serenavî hatibe dagirtin.

2.2. Keşîfkirina Erdelaniyan ji Aliyê Kurdan ve

Mîrov dikare bibêje ku nivîskar û dîrokvanên serdema klasîk hay ji berhemên hevdu hebûn. Ji ber vê yekê gava em dibêjin “keşîfkirin”, qesta me serdema nûjen e. Ji ber ku di *Şerefnameyê* de jixwe behsa Erdelaniyan hatiye kirin. Ji layê din ve sedsala nozdemîn serdema hişyarbûna neteweyî ye û li ser Kurdan jî bandora xwe hebûye ku diyardeya berbiçav, rojnameya *Kurdistan* e (1898). Piştî rojnameya navborî, heya Meşrûtiyeta Duyem ku di sala 1908 an de hate îlankirin, weşanên Kurdan ji ber zordestiya rejîma Osmanî rawestiyên. Lê piştî sala 1908an, Kurdan gelek rojname û kovar weşandin. Di nav wan weşanan de ya ku cara pêşî peyva Erdelan hildide, kovara *Jîn* e. Di hejmara çarem de (28 Teşrînî Sanî 1334-1918), di nameyê Tirkî de, “*Jîn Mecmuası Vasıtasiyle Kurdî-yî Bitlîsî Kardeşime*” (Bi wasîteya kovara *Jînê* bo biraderê min ê Kurdîyê Bedlîsî), Suleymaniyelî Tewfîq (1867-1950), yanê Pîremêrd behsa eşîrên Kurdan dike û cara pêşî, li Bakur, di weşaneke Kurdên Bakur de peyva “Erdelan” derbas dibe (Bozarslan 1985-1988: 271). Xuya ye ku rewşenbîrên Başûrî ji Erdelaniyan agahdar bûne, ji ber ku cara duduyan dîsa rewşenbîrekî Başûrî behsa Erdelaniyan dike; Yamûlkîzade Abdulazîz. Nivîskarê navborî, di hejmara 9. de, di nivîsa xwe ya bi Tirkî de, “*Kürd Tarihinden: Baban Hanedanı*” (Ji Dîroka Kurdan: Binemala Babaniyan), behsa tîkiliya Babanî û Erdelaniyan dike (1985-1988: 423-30). Li gorî nivîskêr ev tîkili li ser biratiyê hatiye damezirandin. Di eynî kovarê de navê Erdelan, di wergerekê de jî dertê pêşiya me ku wergera xala Kurdistanê ye û ji *Ansîklopediya Britannicayê* hatiye wergerandin (1985-1988: 462-65).

3. ERDELANNASÎ DI SERDEMA KOMARA TIRKIYÊ DE (1923-1990)

Erdelannasiya Bakur jî, helbet bi rastiya civakî û siyasî ya Kurdan a sedsalên dawîn ve girêdayî ye. Mîrov dikare bibêje ku ev yek bûye sedemê nenasîna Erdelaniyan ji aliyê Bakuriyan ve. Wek mînak, di navbera 1922 û 1965an de, yanê 43 salan, tu pirtûkên bi Kurdî nehatine çapkirin. Di sala 1965an de, pirtûka yekemîn a bi Kurdî, lîstika Musa Anter a bi navê *Birîna Reş* hate çapkirin. Helbet piştî salên 60î, mirov dikare behsa hin kovarên Kurdan bike. Lê hema bêje hemû bi Tirkî bûn, di hinekan de kêm bin jî hin helbest û berhevokên folklorîk dihatin weşandin û di warê dîrokê de çend nivîsên kurt hebûn. Lê mirov şopa Erdelaniyan di nav van weşanan de peyda nake.

Piştî damezirandina Komara Tirkîyê, Kurdî hate qedexekirin. Hin rewşenbîrên Kurdan ku hatibûn sirgûnkirin, li Şamê kovara *Hawar*'ê weşandin (1932-1943). Di hejmara 16. a kovara *Hawar*ê de (15 Sibat 1933), qala Ewliya Çelebî tê kirin û navê Erdelan derbas dibe. Navê nivîsê “Berê Çawan Bû: Çend Rûpelên Dîrokê” ye û bê îmze ye. Li vir behsa sînorên Kurdistanê, ji devê Ewliya Çelebî, tê kirin (Cewerî, 1998: 324).

Di kovara *Hawar*ê de, hin listikên teatrê jî hatine weşandin. Yek ji wan, listika Mîr Celadet Alî Bedirxan a bi navê “Hêvind” e. Di vê listikê de bi navê Serwer Beg, lehengek heye û gava şêwirmendê (hes) wî dibêjê “Tu çi emir dikî”, Begê li ber sekeratan gotina xwe ya dawîn dibêje:

Yê min, divêt hûn xelkê çekhilgir ji yê ne çekhilgir veqetînin. Zar û zêç bi rê xin bila bikevin deşta Ecemistanê herin nav kurdên Erdelanê. Ên çekhilgir ji vî girî derbasî girê din bibin û heta paşiyê lê bimînin. Xwe giran bifiroşin. Belê xwe rind biparêzin zû zû xwe medin koştin. Ji hergavî bêtir mêrê mêrkuj bibin û ne xwekuj. Da ko dijminê xwe bê dijmin mehêlin û di erdê Kurdistanê de agirê serxwerabûnê medin temirandin. (1998: 574)

Dîsa di hejmara 35. (12 Çiriya Paşin 1935) de, di nivîsa “Kurdên Ermenîstanê û Halê Wan” de peyva Erdelan derbas dibe, lê nivîskar ne diyar e (1998: 855). Weke tê dîtin, Erdelannasiya Bakur, di serdemeke dûredirêj de gelek qels e û bi çend agahiyan ve sînorkirî ye. Ev agahî her têne dubarekirin û Erdelan weke warekî mîtolojîk dixuye.

Divê di behsa pêşketina Kurdolojiya Bakur de *Ansîklopediya Îslamê* weke berhe- ma esasî bête pejirandin. Ji ber ku ansîklopediya navborî berhemeke navneteweyî bû, zêde nehate sansurkirin ku tê de gelek xalên di heqê Kurdan de hebûn. Wergera Tirkî ya ansîklopediyê, di nav salên 1940 û 1988an de hate temamkirin. Agahiya di çarçoveya nivîsê de ev e ku di cildê çarem de behsa Erdelanê tê kirin. Di vê xala kurt de tê gotin ku Erdelan eyaleteke Îranê ya Rojavayî ye û bi Azerbaycan û Iraqa Ecem ve hatiye dorpêçkirin. Cografyaya xwe 64.700 km² ye. Her wiha behsa hin çem û çiyayan jî tê kirin. Agahiya seyr a li vir ew e ku Streck ê nivîskarê xalê dibêje, “Em di serdema navîn de rastî navê Erdelanê nabin, bikaranîna vî navî di serdemên nû de dest pê dike” (Komîsyon, 1997: 306). Di xala Kurdistanê ya ansîklopediyê de agahiyên berfireh hene, lê bi taybetî xala Erdelanê tenê ev çaryek rûpel e.

Di sala 1971ê de berhema sereke ya Kurdan, *Şerefname*, bi wergera xwe ya Tirkî derdikeve. Wergêrê pirtûkê Mehmed Emîn Bozarlan bû û ne ji Farisiya wê, lê ji

çapa Erebi wergerandibû ser Tirkî. *Şerefname*, weke tê zanîn, di sala 1597an de hatiye temamkirin. Wergera Tirkî, weke li jorê hate gotin di sala 1971ê de derket.¹ Bozarslan di pêşgotina wergera xwe de dibêje, *Şerefname*, beriya wî sê caran bo Tirkî hatiye wergerandin: Muhammed bîn Ahmed Bey Mîrza (1669), Şem'î (1681), Süleyman Savcı (1930). Lê ev her sê werger jî nehatine çapkirin.

Di salên heftêyî de gelek partî, rêxistin û dezgehên siyasî yên Kurdan weşanxane jî avakirin ku ciyê weşanxaneyê Komalê gelek girîng e. Weşanxaneyê Komalê gelek pirtûkên di heqê Kurdan de weşandiye. Lê bala mirov dikşîne ku Komal zêdetir bala xwe dide ser wergerên pirtûkên Kurdologên Rûsî ku yek ji wan jî Bazil Nikitin e. Pirtûka wî ya bi navê *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (Kurd: Lêkolîna Civakî û Dîrokî), weke du cildan (cildê 1. 1976, cildê 2. 1978) hatiye çapkirin. Di vê pirtûkê de Erdelan weke eyalet tê binavkirin û nivîskar zêdetir behsa erdnîgariya Erdelanê dike (Nikitin, 1994: 73-78). Nikitin, gava behsa Erdelaniyan bixwe dike, dibêje ev qewmekî gelek biçûk e û di dîroka Îranê de, heke bi Mukriyan re bê qiyaskirin, roleke paktir leystiye:

Ev bi navê “Benî-Erdelan” têne binavkirin, paytexta wan Senneh e ku li Îranê, li eyaleta bi navê Kurdistana esasî tê naskirin û bajarekî biçûk û xweşik e. Li eyaleta Erdelanê malbatekê hukim kiriye; tê gotin ku rabirdûya wan heya sedsala 14. diçe. Ev malbat îddiayek xwe heye ku dibêjin koka me digihîje Selahaddînê Eyyûbî ku ew jî ji Kurdên Heskîfê ye û birek ji eşîra Hekarî ne” (1994: 288-89).

Nikitin behsa Erdelanî û şahên Îranê jî dike ku ji bo Bakur agahiyên girîng in. Mirov tê digihê ku Erdelanî di dîroka Îranê de jî xwediyê roleke siyasî ne (Bnr. 1994: 289-94).

Weke me gotî, li Tirkîyê demeke dirêj pirtûkên Kurdolojiyê jî weke pirtûkên bi Kurdî qedexê bûn. Lê “Kurdolojiya dewletê” hebû û di bin banê hin saziyên fermî an jî nepenî de pirtûkên îstixbarî dihatin çapkirin. Gelek serheng, waliyên teqawidbûyî, akademîsyenên bi îdeolojiya fermî ve girêdayî di heqê Kurdan de gelek pirtûk û gotar weşandine. Pirtûkên bi vî rengî piştî derbeya leşkerî ya 1980yî zêdetir bûn. Piraniya van pirtûkan an belaş an jî bi bihayekî gelek erzan dihatin firotin. Tenê ji bo

1 Şerefxan, di *Şerefnameyê* de binemal, dugel, mîrektî û desthilatdariyên Kurdan di bin çar kategoriyan de tesnîf dike ku kategoriya duyem bi Erdelaniyan dest pê dike: “Di heqê hukimdarên Kurdistanê yên bilind de ye ku negihîştibin dereceya serxwebûn û seltentê jî, carina sikke derb kirine û li ser navê xwe xutbe dane xwendin” (Şeref Han, 1971: 13). Her çiqas kategoriya duyem bi Erdelaniyan dest pê dike jî, agahiyên *Şerefnameyê* gelekî kêmtir in ku dibêje: “Ji ber ku rewşa vê komê [Erdelanî] ji aliyê nivîskarê van tîpan ve baş nehatiye lêkolan û kesekî pêbawer tunebûye ku ji devê wî agahiyên bigire, min devê jê berda” (1971: 100). Şerefxan qala tîkiliya navbera Merwanî û Erdelaniyan dike, lê agahî ne berfireh in. Dîsa jî heya mîrê sala nivîsîna pirtûkê, ku Hilû Xan bin Sultan Alî bin Surxab e, jî dihejmêre û hin agahiyên dide (1971: 106).

mînakekê em dixwazin behsa yekê bikin ku dibêje “Cevaşîrên sî û dudu, Cevaşîrên bîst û çar, Taliş, Şemseddînlu, Seklan, Erdelan, Xoylu, Dunbullu û Gokalanî, di sedsala 16. de, dev ji zimanê xwe yê Tirkî, ku unsûrê esasî yê yekîtiya neteweyî bû, berdan û bûne Kurd” (Parmaksızoğlu, 1983: 125). Yanê nivîskar, Erdelaniyan weke hin komên din ên Kurdan dike Tirk.

Bi destpêka salên 1990î re, dezgehên siyasî yên Kurdên Bakur dîsa dest bi weşana pirtûk û kovaran kirin û çend pirtûkên dîroka Kurdan hatin weşandin. Êdî ev pirtûk ji aliyê Kurdan ve dihatin nivîsîn. Pirtûka pêşîn ku emê behs bikin, *Dîroka Kurd û Kurdistanê* ye ku Amed Tîgrîs û Aso Germiyanî nivîsîne. Di vê pirtûkê de di heqê Erdelaniyan de, agahiyên *Şerefnameyê* têne dubarekirin. Di vê beşa kurt de, li ser dawiya Erdelanê jî hin agahî têne parvekirin: “Lê belê di sala 1846-an de, Osmaniyan mîrê Erdelanê yê dawî Emanullah dîl kirin û dawiya mîrîtiya Erdelan anîn” (Tîgrîs û Germîyanî, 1991: 36). Kemal Burkay jî agahiyên *Şerefnameyê* dubare dike (Burkay, 1992: 192). Di sala 1997an de, pirtûka Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî Varlî ya bi navê *Dîroka Dugelên Kurdan: 600-1500* tê çapkirin. Varlî dinivîse ku binemala Erdelaniyan li dora salên 1100î diyar dibe. Nivîskar çend navên bo Erdelaniyan hatine bikaranîn li pey hev rêz dike, ku ev in: Benî Erdelan, Babê Erdîlan. Li gorî agahiyên pirtûkê, di sala 1164an de Erdelanî hatine deşta Zulam-Zilem, piştî deştê Şarbajêr (Silêmanî) û Amediyê hildane deste xwe û mîrekiya xwe îlan kirine. Piştî vê yeke sînore xwe heya ciyên weke Seqiz, Hemedan, Siyahgoh, Qelemro, Elî Şukur, Hemedan, Erbil, Mûsil, Oreman, Sine, Merîwan, Rewandûz û Zencanê berfireh kirine (Varlî, 1997: 252-56). Salek şûnda pirtûka Cemal Reşîd Ahmed tê çapkirin ku xalên seyr dihevine. Ahmed, li ser peyva “Alan” disekine ku li gorî dîtina wî, wateya xwe “Erdê Alan” e (Ahmed, 1998: 130). Tevî van berhemên mirov dikare bibêje ku berhemên salên 1990an, rê li ber bilindbûna Erdelannasiya Bakur vekirine.

4. BILINDBÛNA ERDELANNASIYÊ LI BAKUR

Piştî salên 2000î, li Bakur weşanxaneyên bihêz derdikevin holê. Her çiqas her derdoreke siyasî weşanxane û dezgehên xwe hebin jî, mirov dikare behsa weşangeriya xweser bike. Di eynî demê de nivîskarên xweser jî derketin holê ku heya vê demê çî dîrok, çî wêje, çî zanistên civakî be, nivîskar û ronakbîrên Kurdan xwe berpirsiyar diditin û (bi piranî) bêyî pisporî dinivîsîn. Lê piştî salên 2000î, gelek pispor rabûn û warên zanistên civakî yên Kurdî xurt kirin.

Her çiqas bi temamî ne xweser be jî, pirtûka Feqî Huseyn Sagniç, a bi navê *Dîroka Wêjeya Kurdî*, cara pêşî bi Bakuriyan da zanîn ku wêjeya Erdelaniyan jî hebû. Sagniç, di bin sernavê “Hozan û Wêjekarên Dugela Erdelan (1219-1865)” de behsa hin helbestvanan dike ku ev in: “Semen Xanima Dewdanî, Mele Xidirê Riwarî, Ehmed Begê Komasi, Mestûre Kurdistanî, Mehcûrî, Ehmed Pîrisî, Cihan Ara

Xanim, Xurşîd Xanima Dawaşî, Feqî Evdillah Borekeyî û Mele Borekeyî” (Sagniç, 2002: 157). Sagniç, di heqê van helbestvanan de hin agahî, ji helbestên wan jî hin mînak dide ku mirov dikare bibêje bi temamî ji pirtûka Sedîq Sefîzade Borekeyî, *Mêjûyî Wêjeyî Kurdî*, girtiye (Sefîzade, 1475). Di heman pirtûkê de behsa sê xanên (mîren) Erdelaniyan ku helbest nivîsîne jî tê kirin: Kelbalî Xan (1658-1678), Xesrew/Xosro Xan (1680-1682) û Emanullah Xan (1799-1825)². Nivîskar dibêje ku wan dîwan tertîb kirine, lê zêdetir agahî nade. Hin helbestên di vê pirtûkê de, ji aliyê Selîm Temo ve, bo Tirkî hatine wergerandin (Bnr. Temo, I, 2007). Lê hem di transkripsiyona Sagniç de, hem jî di wergerên Temo de gelek problem hene. Digel vê yekê, mirov dikare bibêje ku ji aliyê danasîna wêjeya Erdelaniyan ve ev her du berhem, berhemên pêşîn in li Bakur.

Di sala 2002an de pirtûka Mihemed Emîn Zekî Beg a bi navê *Dîroka Kurd û Kurdistanê* tê çapkirin. Nivîskar bi piranî agahiyên *Şerefnameyê* dubare dike, lê behsa hin bûyer û rûdanên piştî *Şerenameyê* qewimîne jî dike. Em li vir dibînin dîroka hilweşîna Erdelanê, weke binemal, 1867 e. Dîsa di heqê têkiliya dîplomatîk a di nav Erdelan û desthilatdariyên Îranê de jî hin agahî hene (Mihemed Emîn Zekî Beg, 2002: 489-99).

Ber bi salên 2010an ve, sê pirtûkên girîng hatin çapkirin ku êdî em dikarin bibêjin ku Bakurî di heqê Erdelaniyan de dibin xwe diyê agahiyên berfireh. Ji van pirtûkan ya pêşîn roman e û ji aliyê Tosînê Reşîd ve hatiye nivîsîn: *Mestûre Serê Hêjayî Tac Bû*. Roman di heqê jiyana Mestûre Xanima Kurdistanî (1805-1848) de ye. Xuya ye ku haya Reşîd ji ekola dîrokî ya Erdelaniyan heye. Em ji pirtûka Lazarev (ed.)³ jî fehm dikin ku gelek kronîkên dîrokvânên Erdelanî bo Rûsî hatine wergerandin. Nivîskarî ev pirtûk jî bi kar anîne. Romana navborî, cara pêşîn di sala 2005an de li Hewlêrê hatiye çapkirin (çapa duyemîn: Amed, 2010).

Berhema din, pirtûka M. Reza Hamzehê, ya bi navê *Yaresan (Ehl-i Hak): Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik, Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme* (Yaresan: Lêkolîneke Civakî, Dîrokî û Dînî-Civakî a li ser Civateke Kurdan) ye. Ev pirtûk di sala 1990î de, li Berlinê, bi Îngilîzî hatibû çapkirin (The Yaresan: A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community). Bi vê pirtûkê Rojhilatê Kurdistanê bo Bakuriyan ronahî dibe. Ji ber ku Yarsanî li ser axa Erdelaniyan dijîn, parçeyek ji dîroka vê mîrektiyê ne. Nivîskar keleşor û çanda Yarsanan dinasîne ku diyardeyek nû ye bo Bakur (Hamzehê, 2009).

2 Me serdema mîrektiya wan din av kevanê de diyar kir.

3 Pirtûka bi navê *Kürdistan Tarihi* (Dîroka Kurdistanê), ku êdîtorên pirtûkê Lazarev û Mihoyan in, 2011an de hate çapkirin ku dîroka Rojhilatê Kurdistanê jî li ber çavan radixîne. Pirtûk zêdetir li ser dîrokvani û ekola dîroknivîsiya Erdelanî radiweste. Behsa gelek dîrokvân û berhemên wan tene kirin (Lazarev û Mihoyan, 2011: 70-73).

Piştî van berhemên girîng, di 2011an de di dîroka Bakur de cara pêşîn, pirtûkek a bi temamî di heqê Erdelaniyan de hate çapkirin ku ew pirtûk a Sheerin Ardalan e: *Osmanlı ve İran İmparatorluğu Arasında Erdalan Kürtleri* (Kurdên Erdelanî di navbera Împaratoriye Osmanî û Îranî de). Pirtûka Ardalan, hemû dîroka Erdelanê dide nasîn. Her çiqas behsa ziman û wêjeyê zêde neyê kirin jî, Bakurî êdî di warê dîroka giştî ya Erdelaniyan de dibin xwediyên berhemeke girîng.

5. ENCAM

Kurdan di dîrokê de gelek dugel (dewlet) û mîrektî ava kirine ku yek ji wan Erdelan e. Erdelanan heft sedsal hukim kirin û arşîva xwe ya dugelî/mîrektî parastin. Ji nav wan gelek zana, wêjevan û siyasetmedar rabûn ku ciyê xwe di dîroka Kurdan de girtine. Bi taybetî di serdema Xusroyê Duyemîn de ekola dîrokî ya Erdelanî dest pê kir û xurt bû. Erdelaniyan di dîroka Kurdistan û Îranê de jî roleke girîng leyistin.

Eger mirov *Şerefnameyê* weke destpêk bipejirîne, dê bê dîtin ku Bakurî ji 400 salan zêdetir e ku hay ji Erdelaniyan hene. Lê ji ber sedemên weke zordestî, qedexekirin û dîrxistina Kurdan a ji qada civakî û siyasî, Erdelannasiya Bakur heya salên nêzik qels ma. Me di vê gotarê de hewl da ku Erdelannasiya Bakuriyan di nav çar sedsalan de gav bi gav bişopînin û destnîşan bikin. Weke li jor hate gotin, di serdema serdestiya Osmaniyan de metnên esasî ku di heqê Erdelaniyan de agahî didin, *Şerefnameya Şerexanê Bedlîsî* û *Seyahetnameya Ewliya Çelebî* ye. Di serdema nûjen de ev agahî hatin dubarekirin. Di serdema hîlbûna weşangeriya Kurdî de agahiyên di heqê dîroka Kurdan û Erdelaniyan de zêdetir bûn. Di vê serdemê de Kurd bixwe di warê Kurdolojiyê de serdest bûn û mijarên Kurdolojiyê berfirehtir kirin. Piştî salên 2000î gelek berhemên nû derketin û Erdelannasiya li Bakur xurt kirin. Mirov dikare bibêje ku bi vî awayî giranî û girîngiya Erdelaniyan a di dîroka Kurdistanê de zelaltir bû.

6. ÇAVKANÎ

Ahmed, Cemal Reşîd. (1998). *Ataların Karşılaşması: Derbend ve Şervan Ülkesinde Kürtler ve Alanlar*. Çev. Sıraç Direk. İstanbul: Avesta.

Anter, Musa. (1999). *Birîna Reş*. Çapa 3. Stenbol: Avesta.

Ardalan, Sheerin. (2011). *Osmanlı ve İran İmparatorluğu Arasında Erdalan Kürtleri*. Çev. Heval Bucak. İstanbul: Avesta.

Bozarslan, M. Emin. (1985-1988). *Jîn* (hemançapî). Uppsala: Weşanên Deng.

Burkay, Kemal. (1992). *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya, Tarih, Edebiyat*. 2 Cilt. İstanbul: Deng Yayınları.

Cewerî, Firat, amd. (1998). *Hawar* (hemançapî). Stockholm: Weşanên Nûdem.

- Evliya Çelebî. (2000). *Evliyâ Çelebî Seyahatnamesi*. 10 Cilt. Haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sagniç, Feqî Huseyn. (2002). *Dîroka Wêjeya Kurdî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Hamzehê, M. Reza. (2009). *Yaresan (Ehl-i Hak): Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik, Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*. Çev. Ergin Öpengin. İstanbul: Avesta.
- Izady, Mehrdad R. (2004). *Bir El Kitabı: Kürtler*. Çev. Cemal Atilla. İstanbul: Doz Yayınları.
- Komisyon. (1997). *İslam Ansiklopedisi*. 4. Cilt, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Lazarev, M. S. ve Ş. X. Mıhoyan, ed. (2011). *Kürdistan Tarihi*. Çev. İbrahim Kale. İstanbul: Avesta.
- Mihemed Emîn Zekî Beg. (2002). *Dîroka Kurd û Kurdistanê*. Wer. Ziya Avcı. Stenbol: Avesta.
- Nikitin, Bazil. (1994). *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*. Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreya. İstanbul: Deng Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İsmet. (1983). *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Reşid, Tosinê. (2010). *Mestûre Serê Hêjayî Tac Bû*. Amed: Weşanên Ronahî.
- Said, Edward W. (1999). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sefizade, Sediq Borekeyî. (1475 r.). *Mêjûyî Wêjeyî Kurdî*. 2 Cild. Banê: Intîşaratê Nûjî.
- Şeref Han (Şerefhanê Bedlîsî). (1971). *Şerefname (Kürt Tarihi)*. Çev. M. Emin Bozarlsan. İstanbul: Ant Yayınları.
- Temo, Selîm. (2007). *Kürt Şiiri Antolojisi*. 2 Cild, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Tîgrîs, Amed û Aso Germiyanî. (1991). *Dîroka Kurd û Kurdistanê*. Stenbol: Koral.
- Varlî, Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî. (1997). *Dîroka Dugelên Kurdan: 600-1500*. Stenbol: Hoşka Weşan û Lêkolîna Sîpan.